

BELANGRIJKE ZOOGDIER- GEBIEDEN IN NEDERLAND

Dennis Wansink & Vilmar Dijkstra

Met het groeien van de bevolking, stadsuitbreidingen, wegeaanleg enzovoort blijft er steeds minder ruimte over voor natuur in Nederland. Met 454 personen per vierkante kilometer is Nederland het dichtstbevolkte land van Europa. Voor zoogdiersoorten die grote aaneengesloten oppervlakten leefgebied nodig hebben, zoals lynx, wolf en otter, is hier geen plaats meer. Maar ook kleine soorten die specifieke eisen aan hun leefgebied stellen, hebben het moeilijk. Bijna 40% van de inheemse zoogdiersoorten staat op de Rode lijst. Willen we, naast vossen, muskusratten en konijnen, ook nog de zeldzamere zoogdiersoorten behouden, dan moeten hun leefgebieden veiliggesteld worden. De VZZ heeft hiertoe een aanzet gegeven door het opstellen van een lijst met de belangrijkste zoogdiergebieden in Nederland.

De bedoeling van het opstellen van de lijst met de belangrijkste zoogdiergebieden is dat de overheid (rijk, provincie en gemeente) samen met terreinbeheerders, waterschappen enzovoort, deze gebieden zodanig gaat beheren dat de soort voor de Nederlandse fauna behouden blijft. Dit betekent dat het belang van het gebied voor de soort zwaarder moet wegen dan het belang voor stadsuitbreiding, landbouw en dergelijke. De intrinsieke waarde van de soort is daarvoor helaas niet genoeg. Er moet een nationaal of internationaal belang zijn. Pas als een soort nationaal of internationaal erkend is als bedreigd of kwetsbaar, is de kans groot dat een gebied in het voordeel van de soort behouden en beheerd wordt. Soorten die onder deze definitie vallen zijn de soorten van de Rode lijst van bedreigde en kwetsbare zoogdieren in Nederland (Lina & Van Ommering 1994), de doelsoorten uit het Natuurbeleidsplan en soorten die in de Habitatrichtlijn genoemd staan. In totaal zijn, voor zover mogelijk, de belangrijkste

Eén van de belangrijkste zoogdiergebieden van Nederland is het Limburgse Mergelland, waar zeldzaamheden als de hazelmuis voorkomen. Foto Dick Klees

Tabel 1. Lijst van geselecteerde soorten. Rode lijst: indeling volgens Lina & Van Ommering (1994). Doelsoort: + = soort wordt in het Natuurbeleidsplan (LNV, 1990) als doelsoort genoemd. Habitatrichtlijn: bijlage II betreft soorten die beschermd moeten worden door het aanwijzen van speciale beschermingsgebieden, bijlage IV soorten die strenge bescherming behoeven en

bijlage V soorten waarvan de exploitatie en het onttrekken aan de natuur onderworpen is aan beheersmaatregelen. In bijlage V staat naast de boomarter ook nog de buning genoemd, deze is in deze tabel echter niet opgenomen, omdat hij momenteel in Nederland niet als bedreigd wordt beschouwd.

soort	Rode lijst	Doelsoort	Habitatrichtlijn
waterspitsmuis	kwetsbaar	+	-
veldspitsmuis	gevoelig	-	-
grote hoefijzerneus	verdwenen	+	II
kleine hoefijzerneus	verdwenen	+	II
Brandt's vleermuis	gevoelig	-	IV
ingekorven vleermuis	bedreigd	+	II
franjesaart	kwetsbaar	+	IV
Bechstein's vleermuis	gevoelig	-	II
vale vleermuis	bedreigd	+	II
meervleermuis	-	-	II
bosvleermuis	onvoldoende bekend	-	IV
mopsvleermuis	gevoelig	+	II
grijze grootoorvleermuis	gevoelig	-	IV
boomarter	kwetsbaar	+	V
das	-	+	-
otter	verdwenen	+	II
gewone zeehond	kwetsbaar	+	II
grijze zeehond	gevoelig	-	II
tuimelaar	verdwenen	+	II
bruinvis	ernstig bedreigd	+	II
wild zwijn	gevoelig	-	-
damhert	bedreigd	-	-
edelhert	gevoelig	-	-
bever	gevoelig	-	II
hamster	onvoldoende bekend	+	-
noordse woelmuis	kwetsbaar	+	II
grote bosmuis	gevoelig	-	-
hazelmuis	gevoelig	-	-
eikelmuis	kwetsbaar	+	-

De Veluwe is vooral van belang voor de hoefdieren: edelhert, damhert en wild zwijn. Maar ook voor de boomarter en de das is het een belangrijk leefgebied. Foto Dick Klees

gebieden van 29 zoogdiersoorten geselecteerd (tabel 1).

Wat betreft de soorten die genoemd staan in de Habitatrichtlijn kan hier nog aan toegevoegd worden dat Nederland, door het ratificeren van deze richtlijn in 1994, zich verplicht heeft gebieden aan te wijzen die een speciale bescherming verdienen. Een lidstaat die zijn verplichtingen niet nakomt, kan veroordeeld worden door het Hof van Justitie. De Nederlandse overheid (dus het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij) kan de lijst van belangrijkste zoogdiergebieden gebruiken voor het aanwijzen van gebieden in het kader van de Habitatrichtlijn.

Selectie van de gebieden

Als zoogdierorganisatie zou je het liefst alle gebieden waar de soort nu voorkomt of voor zou kunnen komen (denk aan de otters die men wil gaan uitzetten) op de lijst willen zetten. Dit stuit echter op een aantal problemen. Ten eerste weten we niet precies waar alle

soorten voorkomen. De laatste landsdekkende inventarisaties hebben respectievelijk tien jaar geleden (voor niet-vliegende soorten) en vijf jaar geleden (vleermuizen) plaatsgevonden. Inmiddels is er veel veranderd: de otter is verdwenen, het areaal van de noordse woelmuis is met 24% ingekrompen, bevers en dassen zijn uitgezet (Wansink & Huitema 1997), maar van veel soorten hebben we nog steeds geen goed beeld van de verspreiding en de veranderingen daarin. Ten tweede zal de Nederlandse bevolking nog zeker tot ver in de volgende eeuw doorgroeien, waardoor het niet mogelijk is alle terreinen (tot de kleinste snippers) te behouden waar een soort voorkomt of voor zou kunnen komen. De selectie beperkte zich daarom tot de vijf belangrijkste gebieden waar de soort nu voorkomt.

Er is daarbij niet geselecteerd op de belangrijkste vijf gebieden in heel Nederland, maar op de vijf belangrijkste gebieden per fysisch-geografische regio (bijvoorbeeld laagveen, hogere zandgronden, zeeklei, rivierengebied). In theorie zouden per soort 45 (9 x 5) gebieden geselecteerd kunnen worden. In theorie, want soorten van het land zullen niet in de fysisch-geografische regio 'Noordzee' voorkomen. De gedachte achter deze selectiemethode is dat een soort die in de ene fysisch-geografische regio vrij algemeen voorkomt, in een andere regio sterk kan afnemen. Een goed voorbeeld van zo'n soort is de waterspitsmuis. In het laagveengebied lijkt de waterspitsmuis zich

De Biesbosch is met name voor de bever en de noordse woelmuis van groot belang. Foto Vilmar Dijkstra

enigszins te handhaven en daar zijn makkelijk vijf gebieden te vinden waar de soort duurzaam kan voortbestaan. Daarmee zouden de populaties die op de hogere zandgronden voorkomen en in hun voortbestaan bedreigd worden, buitengesloten worden, terwijl juist deze populaties de meeste bescherming nodig hebben.

Om in aanmerking te komen voor een plaats op de lijst van belangrijkste zoogdiergebieden in Nederland, dienden gebieden aan onderstaande voorwaarden te voldoen:

- a) het gebied onderscheidt zich in aard (abiotisch) of zoogdierkundige betekenis duidelijk van de omgeving;
- b) het gebied heeft een dusdanige grootte, dat minstens een van de geselecteerde soorten zich er in stand kan houden, of het gebied herbergt een deelpopulatie van een netwerkpopulatie;
- c) het gebied voldoet kwalitatief, alleen of in combinatie met andere gebieden, aan alle vereisten die de soort in de periode dat ze aanwezig is aan de omgeving stelt.

Uitzonderingen

Er zijn een paar uitzonderingen op bovenstaande selectiecriteria gemaakt. Zo zijn voor de noordse woelmuis alle bekende leefgebieden geselecteerd. De hier voorkomende noordse woelmuizen behoren tot een ondersoort (*Microtus*

Figuur 1. Belangrijke leefgebieden van de meervleermuis in Nederland.

● = zomerleefgebieden; ■ = winterverblijfplaatsen

Figuur 2. Totaaloverzicht belangrijkste zoogdiergebieden in Nederland.

oeconomus arenicola) die alleen in Nederland voorkomt. Bovendien leven er geen noordse woelmuizen in de ons omringende landen. Nederland heeft daarom internationaal een zeer belangrijke verplichting deze ondersoort te behouden. Dat kan het beste als *minimaal* alle nu bekende leefgebieden voor de soort behouden blijven.

Voor de meervleermuis is de selectie wel beperkt tot de vijf beste gebieden van heel Nederland en niet tot de vijf beste per fysisch-geografische regio. Deze soort gebruikt in de zomerperiode zulke grote gebieden (de afstand tussen slaap- en foerageerplaats kan enkele tientallen kilometers bedragen) dat het niet mogelijk was vijf gebieden binnen één fysisch-geografische regio af te bakenen (figuur 1).

Voor alle vleermuissoorten is bovendien onderscheid gemaakt tussen de gebieden die zij in de zomerperiode gebruiken en de plaatsen waar zij hun winterslaap doorbrengen. In het laatste geval gaat het om objecten (bunkers, ijskelders, forten) en groeven. Omdat sommige soorten (de zogenaamde 'gleaners') tijdens hun winterslaap wel eens wakker worden en dan in de omgeving van het object of de groeve gaan foerageren, is voor deze soorten ook het gebied rond de winterslaapplaats als belangrijk leefgebied geselecteerd. Voor elke soort zijn, naast de belangrijkste zomergebieden, de vijf belangrijkste objecten en de vijf belangrijkste groeven geselecteerd.

Totaaloverzicht

Figuur 2 toont de kaart met alle belangrijke zoogdiergebieden van alle soorten tezamen. Hoewel er door heel Nederland gebieden geselecteerd zijn, zijn sommige delen van Nederland schijnbaar niet belangrijk genoeg voor zoogdieren. Zo zijn de provincies Groningen, Flevoland, Zuid-Holland en Noord-Brabant goeddeels leeg, evenals de Achterhoek. Uiteraard is het niet zo dat hier helemaal geen bedreigde of kwetsbare zoogdiersoorten voorkomen (vergelijk de verspreiding van de waterspitsmuis, figuur 5, met de selectie van belangrijke gebieden, figuur 4). De vijf belangrijkste gebieden van de fysisch-geografische regio's waar deze provincies onder vallen liggen echter ergens anders.

Voor het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij is duidelijk waar *minimaal* gebieden voor de water-

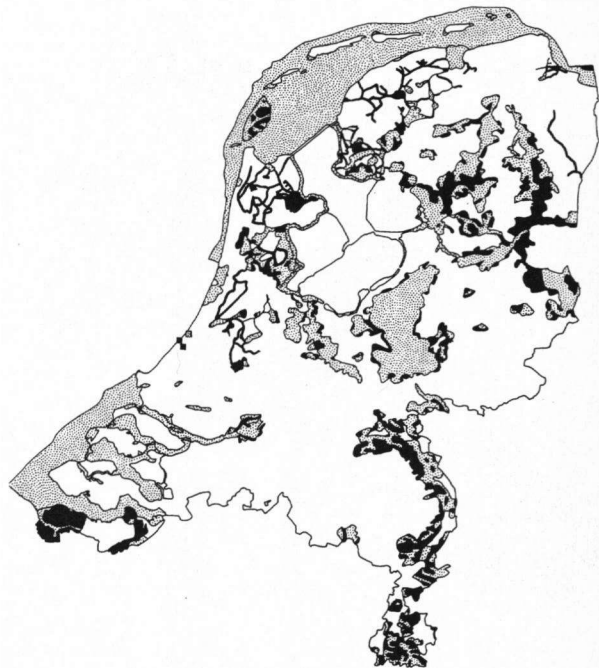
spitsmuis veiliggesteld moeten worden om de soort voor Nederland te behouden. Zij kan aan de hand van het overzicht van belangrijke zoogdiergebieden in het kader van de Habitatrichtlijn gebieden aanwijzen en deze samen met provincies, gemeenten en terreinbeheerders op de gewenste wijze beschermen en beheren.

Het overzicht van de belangrijkste zoogdiergebieden is geen vrijbrief om aan de niet-geselecteerde leefgebieden en zoogdiersoorten niets te doen. Elke provincie, die naast mensen, koeien, varkens, huiskatten en de geselecteerde soorten nog meer zoogdiersoorten levensruimte wil bieden, kan een vergelijkbare analyse op provincieniveau uit (laten) voeren. Dit is bijvoorbeeld gedaan voor de vleermuizen in de provincie Gelderland.

Status van de gebieden

Onderdeel van het Natuurbeleidsplan (LNV 1990) is het creëren van een Ecologische Hoofdstructuur (EHS), een netwerk van gebieden waarbinnen natuur- en landschapswaarden veilig gesteld kunnen worden. De meest ideale situatie voor de bedreigde en kwetsbare zoogdiersoorten zou zijn als, op zijn minst, de belangrijkste zoogdiergebieden binnen deze EHS liggen. Dat blijkt niet het geval. Figuur 3 geeft de overlap tussen de EHS, zoals die in 1990 globaal is vastgelegd, en de belangrijkste zoogdiergebieden. Met name de gebie-

In het Limburgse Mergelland komen veel soorten voor die nergens anders in Nederland leven. Bovendien bevinden zich in dit gebied belangrijke overwinteringsplaatsen voor vleermuizen. Foto Dick Klees

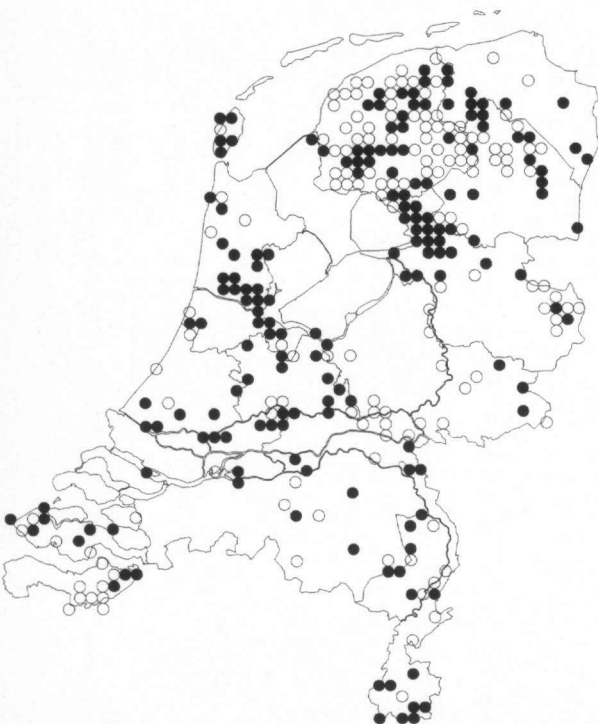

Figuur3.. Overlap tussen de belangrijkste zoogdiergebieden en de Ecologische Hoofdstructuur (EHS).

■ = belangrijkste zoogdiergebieden binnen de EHS;
● = belangrijkste zoogdiergebieden buiten de EHS

Figuur 4. Belangrijke leefgebieden van de waterspitsmuis in Nederland

Figuur 5. Waarnemingen van waterspitsmuis in de periode 1970 - 1997 (diverse bronnen).

● = vangst; ○ = aangetroffen in braakbal

den van de soorten die in (kleinschalig) cultuurland leven, liggen buiten de EHS: das, veldspitsmuis, hamster, meervleermuis, grijze grootoorvleermuis, ingekorven vleermuis. Figuur 3 geeft overigens nog een geflatteerd beeld, omdat de precieze begrenzing van de EHS momenteel door de provincies bepaald wordt. In enkele provincies heeft dit ertoe geleid dat het oppervlak dat door de EHS gedekt wordt kleiner is geworden dan in figuur 3 is aangegeven.

Als we kijken naar de wettelijke status van de geselecteerde gebieden dan blijkt dat slechts 25% hiervan via de natuurbeschermingswet of via internationale regelingen (Ramsar Conventie, Habitatrichtlijn e.d.) beschermd is. Zelfs de enige kraamkolonie van de ingekorven vleermuis ligt buiten de EHS en is wettelijk niet beschermd.

Ruimte voor zoogdieren

Naar aanleiding van het uitkomen van de Rode lijst in 1994 heeft de Werkgroep Zoogdierbescherming van de VZZ het overlevingsplan 'Ruimte voor zoogdieren' opgesteld. Het doel van het overlevingsplan is om de achteruitgang van de zoogdieren te stoppen en soorten uit de gevarenzone te halen via een gecombineerde soort- en gebiedsbenadering. Het opstellen van een lijst van de belangrijkste zoogdiergebieden was een van de actiepunten van het overlevingsplan.

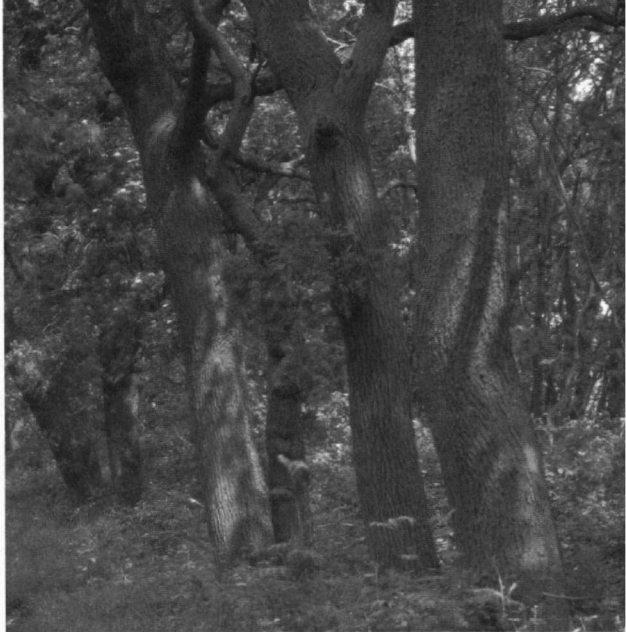
Het opstellen van deze lijst heeft duidelijk gemaakt dat het rijksbeleid alleen niet voldoende waarborg biedt voor het veiligstellen van de belangrijkste zoogdiergebieden in Nederland, zoals die minimaal nodig zijn voor het instandhouden van de soorten. Als via de EHS de natuur- en landschapswaarden in Nederland veiliggesteld moeten worden, dan zijn de vooruitzichten voor de zoogdieren niet gunstig. Aanvullend beleid van zowel rijks- als lagere overheden, zoals nu voor de hamster in Limburg, is en blijft dringend nodig.

De voorbereidingen voor de kabinetsformatie, waarbij een tweede Schiphol, een Hogesnelheidslijn, een tweede Maasvlakte, meer autowegen en diverse sociale en fiscale regelingen de belangrijkste gespreksitems waren, doet het ergste vrezen voor de ruimte die de zoogdieren in de komende eeuw toebedeeld krijgen. Wij roepen de provincies op om ook op provinciaal niveau naar de belangrijkste gebieden te zoeken en hun status voor bedreigde en kwetsbare zoogdiersoorten veilig te stellen.

Ruimte voor zoogdieren

Naar aanleiding van het uitkomen van de Rode lijst in 1994 heeft de Werkgroep Zoogdierbescherming van de VZZ het overlevingsplan 'Ruimte voor zoogdieren' opgesteld. Het doel van het overlevingsplan is om, via een gecombineerde soort- en gebiedsbenadering, de achteruitgang van de zoogdieren te stoppen en soorten uit de gevarenzone te halen (zie Zoogdier 6(3): 40-41). Het overlevingsplan moet relevante personen en organisaties (overheden, terreinbeheerders, onderzoekers, het grote publiek), met inbegrip van de VZZ zelf, ertoe bewegen maatregelen ten gunste van zoogdieren te nemen. Het biedt een kapstok voor initiatieven van de VZZ, haar werkgroepen en gelieerde organisaties. Die initiatieven kunnen zich op velerlei vlakken afspelen. Het maken van een overzicht van belangrijkste zoogdiergebieden was één zo'n initiatief, het maken van een brochure over de boommarter en een poster over marterachtigen waren twee andere.

Volgende initiatieven zijn het stimuleren van de rijksoverheid tot het maken van soortbeschermingsplannen voor de noordse woelmuis en de vleermuizen en het opzetten van een netwerk van 'Zoogdierwachters'. De laatste zijn mensen die in hun vrije tijd de ontwikkelingen in de belangrijkste zoogdiergebieden bijhouden. Aantastingen van het landschap die de zoogdieren in het gebied kunnen bedreigen, worden bij de beheerder of de lokale of provinciale overheid gemeld met het verzoek maatregelen ter bescherming van de bedreigde zoogdiersoorten te nemen.

De aanwezigheid van boommarters in de Drents-Friese Wouden maakt dit gebied tot een belangrijk zoogdiergebied. Intensieve inventarisaties van de Werkgroep Boommarter Nederland hebben dit aan het licht gebracht. Foto Dick Klees

Thissen (IKC Natuurbeheer), Eduard Osieck (Vogelbescherming Nederland), Sim Broekhuizen (VZZ) en Dennis Wansink (VZZ). Voor het bepalen van de ligging van de belangrijke zoogdiergebieden is een beroep gedaan op de databestanden van de Contactgroep Zoogdierinventarisatie en van het VleermuisAtlas Project. Diverse soortdeskundigen hebben meer actuele informatie over het voorkomen van de soorten aangeboden en geholpen bij de precieze afbakening van de gebiedsgrenzen. Zij allen worden hartelijk bedankt.

Literatuur

- Dijkstra, V., 1997. Belangrijke zoogdiergebieden in Nederland. Mededeling 37 van de VZZ, Utrecht.
- Lina, P.H.C. & G. van Ommering, 1994. Rode lijst van bedreigde en kwetsbare zoogdieren in Nederland. Rapport IKC Natuurbeheer nr. 12. IKC Natuurbeheer, Wageningen.
- Wansink, D. & H. Huitema, 1997. Zoogdieren. In: VOFF (red.). Jaarboek Natuur 97. Uitgeverij KNNV, Utrecht. pp 190-205.
- Ministerie LNV, 1990. Natuurbeleidsplan, regeringsbeslissing. Min. LNV, Den Haag.

Dankwoord

Het project 'Belangrijke zoogdiergebieden in Nederland' is uitgevoerd in opdracht van de Directie Natuurbeheer van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Het project is uitgevoerd door Vilmar Dijkstra en werd begeleid door Johan

Het rapport 'Belangrijke zoogdiergebieden in Nederland' is bij de VZZ te bestellen door f 25,- over te maken naar giro 203737 ten name van Penningmeester VZZ te Arnhem, onder vermelding van 'BZN'.